

fıkıh tarihinin imamlardan sonraki döneminde yetişmiş önemli şahsiyetlerden biri olup fıkıhın hadisten ayrılması ve aklî istidlâl ve yorum metodunun kullanılması yönündeki çabalarıyla Ca'ferî fıkıhının tedvininde önemli rol oynamıştır. Bu sebeple aynı yöndeki çalışmalarıyla tanınan çağdaşı İbnü'l-Cüneyd el-İşkâfî ile birlikte "Kadîmeyn" lakabıyla anılmışlardır. Kendisinden sonra gelen Şii fakihleri eserlerinde onun görüşlerine yer verme ve fetvalarını nakletme konusunda özen göstermişlerdir. İbn Ebû Akîl'in bilinen en meşhur öğrencisi Ebû'l-Kâsım İbn Küleveyh (ö. 369/979) olup bütün eserlerinin rivayeti konusunda ona icâzet vermiş, Ca'ferî fıkıh tarihinde icihadın ağırlık kazanmasıyla temayüz eden üçüncü dönemin önemli şahsiyetlerinden Şeyh Müfîd de İbn Ebû Akîl'in eserlerini İbn Küleveyh'ten rivayet etmiştir.

İbn Ebû Akîl'in kendine has bazı görüşleri olduğu belirtilmektedir. Meselâ sünnet namazlarda birinci rek'atta sünenin bir kısmını okuyan kişinin diğer rek'ata kalktığına Fâtîha'yı okumadan kaldığı yerden devam edeceği görüşü bunlardan biri olup Şia ulemâsı arasında bununla ilgili tartışmalar yapılmıştır (a.g.e., V, 159).

Kaynaklarda İbn Ebû Akîl'in şu iki eserinden söz edilmektedir: 1. *Kitâbü'l-Mütemessik bi-habli âli'r-Resûl*. Mezhep âlimleri arasında önemli kitaplardan kabul edilen esere daha sonraki kaynaklarda atıfta bulunmaktadır. 2. *Kitâbü'l-Ker ve'l-fer*. Necâşî, imâmetle ilgili meseleleri ele alan bu eseri Şeyh Müfîd'den okuduğunu söyleyerek müellifi için takdîrîkâr bir ifade kullanmaktadır (er-Ricâl, I, 154).

BİBLİYOGRAFYA :

Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâîfî), Beyrut 1408/1988, I, 153-154; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm), Necef 1381/1961, s. 471; a.mlf., *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 83; İbnü'l-Mutahhar el-Hilî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm), Necef 1392/1972, s. 74-75; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'mînîn*, Tahrân 1365 hş., I, 427-428; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmilî* (nşr. Ahmed el-Hüseyînî), Necef 1385/1965, II, 61, 68, 75; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ' ve hüyâzü'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseyînî), Kum 1401, I, 209-211; Bahrülülûm-i Tabâtabâî, *Ricâlü's-Seyyid Bahri'l-ülûm* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm - Hüseyin Bahrülülûm), Tahrân 1363, II, 211-223; A'yânü's-Şî'a, V, 157-159; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1983, I, 199; Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî, *Mukaddimei ber Fıkh-i Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1368 hş./1990, s. 40-41; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâni'î's-Şî'a*, Beyrut 1398, XVII, 280; Ebû'l-Kâsım el-Hûî, *Mucemû ricâlil-hadîs*, Beyrut 1409/1989, V, 22-23; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî 'Akîl", *DMBİ*, II, 683-684; "İbn Ebî 'Akîl", *DMT*, I, 299.

SAFFET KÖSE

İBN EBÜ ÂMİR

(bk. MANSÛR, İbn Ebû Âmir).

İBN EBÜ ARÜBE

(ابن أبي عروبة)

Ebû'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe
Mihrân el-Adevî
(ö. 156/773)

Hadisleri ilk defa
konularına göre tasnif eden
muhaddis ve fakih.

76 (695) yılı civarında doğdu. Adı b. Yeşkür oğullarının mevlâsı olup Basra'da oturduğu için Basrî nisbesiyle de anılır. Ebû Recâ el-Utâridî, Ebû Nadre el-Abdî, Katâde b. Diâme, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve Matar el-Verrâk gibi tâbiîn âlimlerinden fıkıh, tefsir, hadis öğrendi. Basra'da devrin fıkıhta önde gelen âlimi, hadiste en büyük hâfızı sayılan İbn Ebû Arûbe aralarında Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Gunder, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Hârûn, Ebû Âsım en-Nebîl gibi muhaddislerin bulunduğu pek çok kimsese hocalık yaptı.

İbnü'l-Medînî, tanınmış sika âlimlerin rivayet ettiği hadislerin altı muhaddisin elinde bulunduğunu, bu hadisleri onlardan on iki kişinin devraldığını söylemekte ve İbn Ebû Arûbe'yi bu on iki kişi arasında zikretmektedir. Hâfızasının zayıfladığı vefatından önceki yıllar dışında rivayetlerinde güvenilir kabul edilen İbn Ebû Arûbe'yi Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, Nesâî, İbn Hibbân ve İbn Adî sika olarak nitelendirir. Hocası Katâde gibi onun da gizli bir kaderi olduğu ileri sürülmüşse de dâî olmadığı veya bu inancından daha sonra vazgeçtiği dikkate alınarak bu açıdan tenkit edilmemiştir. Ancak tedlîs yapması sebebiyle eleştirilmiş, isnad tedlîsi yaparak rivayet ettiği hadisler zayıf sayılmıştır. Kendilerinden bizzat duymadığı halde hadis rivayet ettiği muhaddisleri İmam Nesâî *Zikrû men haddese 'an-hû'bnü Ebî 'Arûbe ve lem yesma' minh* adıyla bir araya toplamıştır (Nesâî, *Mecmû'atü resâ'il fi 'ulûmî'l-hadîs* içinde, Beyrut 1405). Ahmed b. Hanbel, onun semâ yoluyla almadığı rivayetlerini "an" lafzı ile tedlîs yaparak naklettiğini bildirirken Bezzâr "semi'tü" ve "haddesenâ" diyerek yaptığı rivayetlere güvenilebileceğini söylemiştir. İbn Hibbân ise onun Yezîd b. Zü-

rey', Abdullah b. Mübârek gibi muhaddisler tarafından nakledilen rivayetlerinin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. *Şahîhâyn*'da yer alan rivayetlerinin hâfızasının zayıflamasından önceki döneme ait olduğu bilinmektedir.

İbn Ebû Arûbe'nin 145 (763) yılından itibaren hâfızası zayıflamıştır (bk. İHTİLÂT). Ölümüne kadar devam eden bu dönemde kendisinden rivayet edilen hadisler münker sayılarak delil olmaya elverişli bulunmamıştır. 150'de (767) öldüğünü kabul edenlere göre ise ihtilâl süresi beş yıldır.

Hadis tarihinde önemli bir yere sahip olan İbn Ebû Arûbe, kendisine ulaşan sözlü ve yazılı rivayetleri fıkıh konularına göre Basra'da ilk defa tasnif ettiği söylenen iki kişiden biridir. II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında ortaya konulan ve "sünen" adıyla bilinen bu tür hadis mecmualarının ilk örneği kabul edilen eserini (İbnü'n-Nedîm, s. 283) İbn Ebû Arûbe'nin yazılı metne bakmadan hıfzından rivayet edebildiği kaydedilir. Goldziher, tedvîn faaliyetinin başlangıcına dair haberlerde yaptığı gibi İbn Ebû Arûbe'nin faaliyetlerini konu alan rivayetlere dayanarak tasnif faaliyetiyle ilgili tarihler hususunda da şüpheler ileri sürmüştür. Ancak Fuat Sezgin'in de belirttiği gibi İbn Ebû Arûbe ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'in, "O, Basra'da konularına göre tasnif faaliyetini başlatan ilk kimsedir" şeklindeki ifadesiyle, "Onun herhangi bir kitabı yoktu, o ancak ezberlerdi" sözü arasında âlimler bir çelişki görmemişler, bu iki rivayeti İbn Ebû Arûbe'nin hâfızasının güçlülüğüne hamletmişler, ayrıca onun kaleme aldığı söylenen eserleri de zikretmişlerdir. Orijinal haliyle günümüze intikal etmeyen *es-Sünen* başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere muhter hadis kitaplarının temel kaynaklarından biridir. Fıkıh konularına tahsis ettiği belirtilen bir diğer eseri de *el-Muşanef* olup (Hatîb, IX, 17) bunun *es-Sünen*'le aynı kitap olması da muhtemeldir.

Katâde'nin en yakın talebelerinden olan İbn Ebû Arûbe onun tefsirini bizzat kendisinin yazdığını söylemiştir. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen bu tefsirdeki hadislerden faydalanan müfessirler en çok İbn Ebû Arûbe'nin Katâde'den yaptığı rivayetlere güvenmişlerdir. Kaynaklarda adından söz edilen *Kitâbü'l-Menâsik 'an Katâde* adlı eser (İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 599), eğer İbn Ebû Arûbe'nin Katâde'den naklettiği hac konusunda ki rivayetlerinden ibaret değilse *es-Sü-*

nen'i meydana getiren bölümlerden biri olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 273-274; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 504; Tirmizî, *el-İlel* (Sünen içinde), İstanbul 1981, V, 738; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 65-66; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VI, 360; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 158; Râm-hürmûzî, *el-Muhaddisü'l-fâşıl* (nşr. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 611; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 1229-1233; İbnü'n-Ne'dîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 283; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 17; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 569, 594; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 177-178; a.mlf., *el-İber*, I, 173; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 413-418; a.mlf., *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 151-153; Safedî, *el-Vâfi*, XIII, 88; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 115; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 56-59; a.mlf., *el-İşâbe*, III, 599; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetraf* (Özbek), s. 36, 50; Abdülvehhâb Abdüllatif, *el-Muhtaşar fi ilmi ricâli'l-eşer*, Kahire 1371/1952, s. 207-208; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 38-42, 45, 205, 207, 212, 219, 235, 286; a.mlf., *GAS*, I, 32, 91-92; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 232; I. Goldziher, *Muslim Studies*, London 1970, II, 196-197; *Tecrid Tercümesi*, I, 49; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 103.

MEHMET ALİ SÖNMEZ

İBN EBÜ ÂSİM

(ابن أبي عاصم)

Ebû Bekr Ahmed
b. Amr b. ed-Dahhâk
b. Mahled eş-Şeybânî
(ö. 287/900)

Muhaddis ve fakih.

Şevval 206'da (Mart 822) doğdu. Dede-si Ebû Âsım en-Nebîl'e nisbetle İbn Ebû Âsım diye şöhret buldu. Nebîl lakabıyla, ayrıca dedesi Benî Şeybân kabilesinin âzâtlısı veya bu kabilede olduğu için Şeybânî nisbesiyle de anılır. Annesi Esmâ hadis hâfızı Ebû Seleme et-Tebûzekî'nin kızıdır. İbn Ebû Âsım aslen Basralı olup İsfahan'a yerleşen, Humus kadısı iken vefat eden ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde rivayetleri bulunan babası, dedesi ve dedesinin babası da muhaddis olduğu için hadis kültürüne sahip bir aile çevresinde yetişti. Sâmerâ kadısı olan kardeşi Osman b. Amr da zamanının büyük âlimlerindendi. İbn Ebû Âsım, dedesi Ebû Âsım'dan öğrenilmesi kolay bazı hadisleri ezberlediği gibi annesinin babası Ebû Seleme et-Tebûzekî'den de semâ yoluyla hadis öğrendi ve Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını dinledi. Önce çevresindeki âlimlerden tahsilini sürdüren İbn Ebû Âsım on yedi yaşında iken ilk ilmi seyahatine

çıktı. Kûfe, Basra, Bağdat, Dimaşk, Mısır, Hicaz gibi ilim merkezlerini dolaştı ve buralarda önde gelen muhaddislerden hadis öğrendi. Kaynaklarda zikredilen 300 kadar hocası arasında Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Halîfe b. Hayyât, Ahmed b. Hanbel, Bündâr diye bilinen Muhammed b. Beşşâr, Buhârî ve aynı zamanda kendisinden hadis rivayet eden Ebû Hâtim er-Râzî anılabilir. Kendisinden kızı Ümmü'd-Dahhâk Âtike, As-sâl, İbn Ebû Hâtim, Ahmed b. Bündâr eş-Şa'âr, Ebû's-Şeyh, Muhammed b. Ahmed el-Kisâî, en son vefat eden talebesi ve önemli eserlerinin râvisi olan kıraat âlimi Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Fûrek el-Kabbâb (ö. 370/980) hadis öğrendi.

Ebû Hâtim er-Râzî İsfahan'da hadis dinlediği İbn Ebû Âsım'ı sadûk bir kişi, Ebû Mûsâ el-Medînî zâhid ve üstün bir anlayışa sahip hadis hâfızı ve fakih diye nitelendirmekte, Zehebî ilim tahsil için İslâm dünyasını dolaştığını, Safedî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi müellifler de fıkıh ve hadis ilimlerindeki üstünlüğü yanında takvâ sahibi olduğunu belirtmektedir. İsfahan'da on üç yıl kadılık yapan İbn Ebû Âsım 5 Rebûlevvel 287'de (10 Mart 900) burada vefat etti.

İbn Ebû Âsım, Selefi anlayışa sahip olup sahâbe ve tâbiinden intikal eden geleneğe uyulmasını, dinde her türlü aşırılıktan uzak durularak orta yolun takip edilmesini istemiştir. Allah'ın birliği ve sıfatlarıyla âhiret konusunda Kur'an ve Sünnet'te yer alan ifadeleri olduğu gibi benimsemiştir. İman esasları içinde kader konusuna özel yer vermiş ve bu hususta cebri çağrıştıran bir görüş ortaya koymuştur. Onun bu hassasiyeti Kaderiyye ve Mu'tezile'ye duyduğu tepkiden kaynaklanmış olmalıdır. Yine Selefiyye'nin görüşlerine paralel olarak iman-amel bütünlüğünü savunan İbn Ebû Âsım, imâmet konusunda da mevcut durumu kabullenerek buna karşı olan faaliyetleri onaylamamıştır. İbn Ebû Âsım'ın fıkhıta Zâhirî mezhebine mensup olduğu ve bu mezhepte imam seviyesinde bulunduğu kaynaklarda belirtilirse de onun *er-Red 'alâ Dâvûd ez-Zâhirî erba'îne haber gâbiteten mim-mâ nefâ Dâvûd sıhhatêhâ* adlı eseri, kendisinin Dâvûd ez-Zâhirî'ye en azından kayıtsız şartsız tâbi olmadığını ortaya koymakta, başta *Kitâbü's-Sünne* ve *el-Âhâd ve'l-meşânî* olmak üzere bütün kitaplarında hadislerin zâhirine göre fet-

va verdiği görülmektedir. Bu sebeple bazı kaynaklarda Selef'ten birçok âlim gibi onun da ehl-i hadis mezhebinden olduğu kaydedilir. Fıkıh anlayışının Ahmed b. Hanbel'e yakın bulunduğu da söylenmekle beraber devrinde Basra'nın en güçlü fakihi sayılan İbn Ebû Âsım'ın, herhangi bir mezhebe bağlı kalmadan nasların zâhirini esas alarak araştırmalarının sonucuna göre hüküm verdiği anlaşılmaktadır.

Eserleri. İbn Ebû Âsım'ın 300 kadar eseri olduğu, bu eserlerde toplam 400.000 rivayet bulunduğu kaydedilmekte olup (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 436) bunlardan günümüze geldiği bilinenler şunlardır: 1. *Kitâbü's-Sünne*. İtikadî konularla ilgili rivayetlerden meydana gelen eserde dinde her türlü aşırılık, bid'at ve hurafeden uzak durulması, Resûlullah'ın sünnetine ve Hulefâ-yi Raşidîn'in yoluna uyulması tavsiye edilmekte, sırât-ı müstakîmin ancak bu şekilde korunabileceği vurgulanmaktadır. Daha sonra akaidin ilâhiyyât ve âhiret halleriyle ilgili konuları ele alınmakta, son kısımda ise cemaatten ayrılmamanın zararları belirtilmekte ve hilâfet konusuna temas edilmektedir. Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî'nin *Zılâlü'l-cenne*'de tesbit ettiği üzere (tür.yer.) İbn Ebû Âsım bu eserinde birçok zayıf rivayete yer vermiştir. Elbânî eseri *Zılâlü'l-cenne* adını verdiği tahrîciyle birlik-te yayımlamış (I-II, Beyrut 1400/1980), ayrıca *Fehârisü Kitâbi's-Sünne* adıyla geniş bir fihristini neşretmiştir (Beyrut 1409). Abdurrahman b. Muhammed Saîd Dimaşkıyye, *Fehârisü ehhâdisi ve âşâri Kitâbi's-Sünne* adlı eserinde (Riyad 1409/1989) kitapta geçen hadislerin ve sahâbe sözlerinin alfabetik fihristinin yanında hadislerin sahâbe isimlerine göre fihristini de yapmıştır. Muhammed Eymen eş-Şeb-râvî de *er-Ravzü'l-bâsim fi tertîbi's-Sünneti li'bni Ebî Âsım* adlı eserinde (Beyrut 1411/1991) *Kitâbü's-Sünne*'nin hadislerinin alfabetik fihristiyle biyografileri verilen şahısların isim fihristini hazırlamıştır. Eser son olarak Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire tarafından yayımlanmıştır (I-II, Riyad 1419/1998). 2. *el-Âhâd ve'l-meşânî*. Müellif, sahâbî neslinden genellikle bir veya iki hadis aldığı için kitabına bu adı vermiştir. Sahâbîleri kabilelerine göre sıralayarak önce Kureys'in Benî Hâşim kolundan olanları kaydetmiş, ancak eserine aşere-i mübeşşere ile başlamıştır. Eserin sonunda kadın sahâbîlere